

TIJORAT ARBITRAJI VA HAL QILISH: HAKAMLARNING ROLINI EMPIRIK TUSHUNISH

Eshpo'latov Temur

Annotatsiya: Maqolada tijorat arbitrajida ish yuritish jarayonida tijorat arbitraji va hal qilish: hakamlarning rolini empirik tushunish va xalqaro tijorat shartnomalari tamoyillarini qo'llashning turli xil variantlari muhokama qilinadi. Xususan, tamoyillaridan hakamlik sudyalarining tashabbusi bilan foydalanish tafsilotlari amaldagi qonun hujjatlarining bandida *lex mercatoria*-ga havola bo'lgan taqdirda, shuningdek tomonlar kelishuvga erisha olmagan hollarda ko'rib chiqiladi. amaldagi qonunni tanlash. Shuningdek, u tamoyillari asosida qabul qilingan arbitraj qarorini bekor qilish yoki tan olish va ijro etishdan bosh tortish xavfini tahlil qiladi.

Kalit so'zlar: Hakamlarning roli, arbitraj, mediatsiya, tijorat arbitraji, milliy sudlar, xalqaro tijorat arbitraji, investitsiya, qaror, ijro.

2017-2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasiga muvofiq, yurtimizda huquq ustuvorligini ta'minlash, sud-huquq tizimini takomillashtirish, biznes yuritish sharoitlarini yaxshilash va investitsiyaviy jozibadorlikni oshirishga doir muayyan chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Xususan, nizolarni hal etishning muqobil usullariga alohida e'tibor qaratilayotganligi fuqarolar, tadbirkorlar, xorijiy investor va O'zbekiston bilan savdo-iqtisodiy hamkorlikka kirishuvchi shaxslar uchun vujudga kelishi mumkin bo'lgan nizolarni o'zlariga qulay usulda hal etish imkoniyatini yaratadi. Xalqaro tijorat arbitraji ana shunday vositalardan biri hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasining "Xalqaro tijorat arbitraji to'g'risida"gi qonuni ushbu sohani mamlakatimizda rivojlantirishda huquqiy asos bo'lmoqda. Shu o'rinda xalqaro arbitraj mazmun-mohiyatini anglash muhim. Xalqaro arbitraj nodavlat sudi bo'lib, xalqaro tijoriy nizolarni maxsus hakamlik sudi vositasida hal etishni anglatadi. Bunda taraflar o'rtadagi nizolarni o'z xohishlariga ko'ra, mustaqil va erkin bo'lgan tashkilot orqali hal qilish imkoniga ega bo'ladi. Nizoli ishni ko'rib chiquvchi va qaror qabul qiluvchi arbitr (hakam)lar, odatda, bir yoki uch kishidan iborat tarkibda faoliyat yuritadi hamda nizolashuvchi taraflar tomonidan tanlanadi.

Taraflar arbitraj muhokamasini xalqaro arbitraj instituti yoki hech qanday muassasa ishtirok etmaydigan ad hoc (bir martalik arbitraj) tarzida tashkil etishlari mumkin.

Nizo doirasida qo'llaniladigan qoidalar arbitraj instituti yoki taraflar tanlagan boshqa qoidalaridan iborat bo'lishi mumkin. Taraflar arbitrlar va qoidalaridan tashqari, arbitraj muhokamasi o'tadigan joy va tilni ham tanlash vakolatiga ega.

Arbitraj taraflarga katta erkinlik berish bilan birga, nizolarni hal etish jarayoni ustidan nazorat qilish imkoniyatini ham taqdim etadi. Bu, ayniqsa, xalqaro tijorat arbitrajida muhim omil sanaladi. Chunki bir taraf ikkinchi tomonning sud tizimi talablarini bilmasligi, pirovardida boshqa taraf ustunlikka ega bo'lishi mumkin. Xalqaro arbitraj betaraf forumni taklif etadi va unda arbitr hamda taraflar nizoni hal etishda faqat adolat bilan yondashadi. Bundan tashqari, nizolarni hal qilish jarayonini taraflar manfaatlariga muvofiqlashtira olishi mumkinligi, uning moslashuvchanligi va nizo predmeti yuzasidan chuqur bilimga ega bo'lgan har qanday mutaxassisni arbitr sifatida tanlash imkoniyati mavjudligi arbitraj jozibadorligining oshishiga xizmat qiladi. Ish yurituvining sir saqlanishi esa nizoli taraflarning nomi, tijorat siri va obro'-e'tiboriga ziyon yetkazmaydi.

O'zbekiston Respublikasining "Xalqaro tijorat arbitraji to'g'risida"gi qonuni BMT Xalqaro savdo huquqi bo'yicha komissiyasi tomonidan tayyorlangan. U barcha xalqaro talablarga mos keladi. Bu esa, o'z navbatida, mamlakatimizda xalqaro tijorat arbitraji faoliyatining huquqiy asosi mavjudligini anglatib, uni rivojlantirish imkoniyatini yaratadi. Birinchidan, O'zbekistonda xalqaro amaliyot va talablarga javob beradigan, mustaqil va xolis xalqaro arbitrajning faoliyat yuritishi ham mahalliy, ham xorijiy tadbirkorlik subyektlari uchun qo'shimcha kafolat bo'lib xizmat qiladi. Buning natijasida mahalliy biznes yuritish muhiti hamda mamlakatimiz investitsiyaviy jozibadorligi oshadi.

Ikkinchidan, mashhur xalqaro tijorat arbitraj institutlarining O'zbekistonga kirib kelishi va faoliyat yuritishi mamlakatimizga xorijiy investorlar qiziqishi ortishiga xizmat qiladi.

Uchinchidan, xalqaro tijorat arbitraji milliy iqtisodiyotga qo'shimcha xorijiy mablag'lar kirib kelishiga sabab bo'ladi. Chunki nizoni hal qilish uchun muayyan to'lovlar amalga oshiriladi, yurtimizga xorijdan arbitrlar, taraflarning yuristlari va advokatlar jalb etiladi, ularga xizmat haqi to'lanadi, taklif etilganlar, tabiiyki, mehmonxonalarda istiqomat qiladi, ovqatlanadi, tarixiy joylarni borib ko'rishlari mumkin, sovg'a-salomlar sotib oladi.

To'rtinchidan, milliy huquqshunoslik sohasi rivojiga ta'sir ko'rsatadi, jumladan, xalqaro yuridik kompaniyalar kirib keladi, xalqaro talablarga javob beradigan huquqshunoslarga ehtiyoj ortadi, huquqni qo'llash jarayoniga xalqaro tajriba va amaliyot joriy etiladi. Qolaversa, ayni paytda, O'zbekistonni Markaziy Osiyo va MDHda xalqaro tijorat nizolarini hal etish markaziga aylantirish uchun barcha imkoniyat mavjud. O'zbekistonning jug'rofiy o'rni qulayligi, Buyuk ipak yo'lida joylashgani, barcha rivojlangan mamlakatlar bilan aviaqatnovlar yo'lga qo'yilgani,

zamonaviy mehmonxona va infratuzilmaning mavjudligi, shuningdek, mamlakatimizning betakror iqlimi, qadimiy obidalari, milliy urf-odat, an'analari, turistik salohiyati, shirin taom, meva va sabzavotlarining mashhurligi arbitrlarni jalb etish, nizolarni aynan shu hududda hal etish imkoniyatini oshiradi

Xalqaro tijorat arbitraji - hakamlik sudi. Doimiy yoki muayyan ish uchun maxsus yaratilgan, uning asosiy maqsadi xalqaro tijorat nizosining mohiyatini ko'rib chiqish va hal qilish, tomonlar uchun majburiy bo'lgan qaror qabul qilishdir.

Xalqaro xususiy huquq fanida hakamlik sudining huquqiy tabiati va yuridik shaxslar tizimidagi o'rni haqida munozaralar uzoq vaqtdan beri davom etib kelmoqda. Ushbu munozaralarni hisobga olgan holda, kamida 3 xil pozitsiyani ajratib ko'rsatish mumkin:

1) Hakamlik sudining huquqiy tabiatining shartnomaviy kontseptsiyasiga ko'ra, nizoni hakamlik muhokamasiga qo'yish uchun asos bo'lgan hakamlik kelishuvi oddiy fuqarolik-huquqiy shartnoma ekanligi haqidagi da'vo asosiy dalil hisoblanadi. Ushbu bitimning predmeti taraflarning hakamlik muhokamasi turini, hakamlik muhokamasi joyi va vaqtini tanlashi, hakamlik muhokamasi tartibini, hakamlik sudyalari tomonidan qo'llaniladigan moddiy huquqni belgilashdan iborat.

2) Protsessual tushuncha – hakamlik sudlovining davlat nomidan amalga oshiriladigan maxsus shakli sifatida e'tirof etiladi. Shu nuqtai nazardan, hakamlik bitimi protsessual bitim sifatida qaraladi, uning asosiy maqsadi davlat sudining yurisdiksiyasini istisno qilishdir.

3) Ushbu tushunchalarning 2 tasining asosiy qoidalarini birlashtirgan aralash tushuncha. Ushbu kontseptsiyaga ko'ra arbitraj protsessual-huquqiy va moddiy-huquqiy elementlarni o'z ichiga olgan mustaqil institut sifatida qaraladi. Bunday yondashuv bilan nafaqat hakamlik muhokamasi o'tkaziladigan davlatning o'z qonunchiligini, balki amaldagi qonunlar ziddiyatiga tegishli bo'lgan tegishli xorijiy qonunni ham qo'llash mumkin. Bitimning shakli yoki uning amal qilishining boshqa shartlari, tomonlarning yuridik shaxsligi va boshqalar bo'yicha yagona hakamlik kelishuvi doirasida konfliktli qoidalar to'plami qo'llanilganda, ziddiyatli majburiyatlarning bo'linishi yuzaga keladi. Shu bilan birga, davlat sudi va arbitraj o'rtasidagi munosabatlarga oid masalalar hakamlik muhokamasi ko'rib chiqilayotgan davlatning yoki sud qarorini ijro etish talab qilinayotgan davlatning protsessual qonunchiligiga muvofiq hal qilinadi.

Prinsiplarning muqaddimasida aytilishicha, "tomonlar o'z shartnomalari qonunning umumiy tamoyillari, lex mercatoria yoki shunga o'xshashlar bilan tartibga solinishi to'g'risida kelishib olganlarida ular qo'llanilishi mumkin". Empirik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, transchegaraviy odam savdogarlari ko'pincha lex mercatoria, xalqaro tijorat arbitraj tanlovi bandidan foydalanmaydi. Xalqaro tijorat arbitrajiga kelsak, "qonun qoidalari" (règles de droit) atamasi birinchi marta 1981 yilda

San'atda kiritilgan. 1496-yil Fransiyaning Fuqarolik protsessual kodeksi. Biroq, ilgari xuddi shu atama San'atda kontekstda ishlatilgan. Davlatlar va xorijiy shaxslar o'rtasidagi nizolarni hal qilish tartibi to'g'risidagi 1965 yil Vashington konventsiyasining 42. 42-moddada "qonun ustuvorligi" iborasi qo'llanilgan bo'lib, uni bir nechta huquqiy tizimlar, individual qonunlar, huquqiy tizimlar uchun umumiy bo'lgan tamoyillar, qonuniy kuchga ega bo'lmagan hujjatlar (masalan, qonun hujjatlari) huquqini tanlash imkoniyatini berish deb talqin qilish taklif qilingan. Jahon banking to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarni tartibga solish bo'yicha ko'rsatmalari

Davlat nomidan odil sudlovni amalga oshiradigan sudlardan farqli o'laroq, xalqaro tijorat arbitraji lex fori huquqiga ega emas va hech qanday milliy huquqiy tartibning konflikt qonunlari bilan bog'lanmaydi¹. Hakamlik muhokamasiga hakamlik sudining maxsus qoidalari qo'llaniladi. Lex arbitri deb ham ataladigan ushbu maxsus qoidalar, boshqa narsalar qatori, partiya avtonomiyasi institutiga ustunlik berib, amaldagi qonunlarni belgilashni boshqaradi.

Shunday qilib, ICC arbitraj qoidalari bo'yicha ko'rib chiqilgan 9474-sonli ishda tomonlar hakamlik sudining nizoni "adolatli" hal qilishni buyurgan arbitraj bandi "xalqaro shartnomalarning umumiy standartlari va normalari" ni qo'llashni ko'rsatgan degan taxminiga rozi bo'lishdi². Hakamlarning fikriga ko'ra, ushbu nizo kontekstida bunday standartlar va normalarni aks ettiruvchi manbalar Xalqaro tovarlarni sotish shartnomalari to'g'risidagi BMT Konventsiyasini, UNIDROIT tamoyillarini va Evropa shartnoma huquqi tamoyillarini o'z ichiga olishi kerak.

Aniq xalqaro tijorat arbitraj huquqiy tabiatini aniqlash mumkin emas. Bu masala bo'yicha bir nechta nazariya mavjud. Shartnoma kontsepsiyasi hakamlik bitimi mohiyatan fuqarolik-huquqiy shartnomasi ekanligini anglatadi, ya'ni hakamlik bitimi tomonlarning nizoni hal qilish uchun hakamlik sudiga yuborish irodasini o'zida mujassam etgan. Shunday qilib, shartnomaning shartnomaviy xususiyati hakamlik sudining shartnomaviy xususiyatini nazarda tutadi. Protsessual kontsepsiya tarafdorlari hakamlik sudlarini davlat adolatining nostandart shakli deb hisoblashadi. Shunday qilib, ular hakamlik bitimini davlat sudining yurisdiksiyasini bekor qilishga qaratilgan protsessual xarakterdagi kelishuv deb tan olishadi. Ularning fikriga ko'ra, hakamlik sudining davlat majburlash kuchiga ega emasligi va protsessni to'liq amalga oshirish uchun vakolatli sudga murojaat qilishga majbur bo'lganligi sababli, davlatchilik elementi hakamlik xarakterida ko'rinadi. Aralash tushunchalar, uning nomidan ko'rinib turibdiki, yuqoridagi nazariyalarning pozitsiyalarini birlashtiradi. U arbitrajni moddiy va protsessual elementlarni o'z ichiga olgan mustaqil va avtonom muassasa deb topadi. Ya'ni, ushbu nazariyani qo'llab-quvvatlovchilar hakamlik sudi ish yuritadigan davlat qonuni va amaldagi qarama-qarshi qonun qoidalari nazarda tutilgan tegishli xorijiy qonunlarning ham qo'llanilishini ta'minlashga imkon beradi.

Shunga o'xshash yondashuvni ICC Arbitraj qoidalarining 7110-sonli ishida topish mumkin, bu nizoni "qonunlar yoki tabiiy adolat qoidalari" (qonunlar yoki tabiiy adolat qoidalari) asosida hal qilish shartini o'z ichiga oladi. Hakamlarning fikricha, ushbu qoida tomonlarning milliy qonunchilikni qo'llashni istisno qilish va ular o'rtasida tuzilgan bitimlarni o'zaro munosabatlarining transchegaraviy xususiyatlarini hisobga oladigan umume'tirof etilgan norma va tamoyillarga bo'ysundirish niyatidan dalolat beradi. Bunday umume'tirof etilgan me'yor va tamoyillar, hakamlik sudining qaroriga ko'ra, "asosan emperik tamoyillarida o'z aksini topgan". Arbitraj Qoidalari bo'yicha hal qilingan yana bir nizoda, amaldagi qonun bandi Jazoir qonunchiligi, huquqning umumiy tamoyillari va xalqaro tijorat maqsadlarida qo'llanilishining umumiy qo'llanilishini nazarda tutgan. Imkoniyatni (imkoniyatni) yo'qotish uchun tovon to'lash masalasini hal qilishda hakamlar San'atni keltirdilar. Prinsiplarining bandi ularning mazmuni xalqaro shartnomalarning umume'tirof etilgan me'yorlari va amaliyotini aks ettiradi⁴.

XX asrning ikkinchi yarmida. xalqaro arbitraj sohasida tartibga solish rivojlangan mamlakatlarning leges arbitri hakamlik bitimi taraflari o'z huquqiy munosabatlarini bo'ysundirishi mumkin bo'lgan manbalar ro'yxatini kengaytirish maqsadida o'zgaralar boshladi. Buning uchun leges arbitri qoidalarida "qonun" tushunchasi "qonun qoidalari" atamasi bilan almashtirildi, bu bugungi kunda hakamlik sohasidagi ko'pchilik mutaxassislar tomonidan nafaqat huquqni tanlashga imkon beradi, deb talqin etiladi. ma'lum bir davlatda amalda bo'lgan qonun, shuningdek, yuridik kuchga ega bo'lmagan manbalarda bo'lishi mumkin bo'lgan individual huquq normalari. Bunday manbalarga, xususan, xalqaro tijorat shartnomalari tamoyillari kiradi.

Xalqaro tijorat sohasidan farqli o'laroq, xalqaro huquqning milliy davlatlar kontseptsiyasi, davlat suvereniteti printsiplari, davlat hududidagi alohida yurisdiksiyalarning mutlaqligi, xorijiy sud qarorlarini tan olish va ijro etish kabi sohalaridagi taraqqiyot; nihoyatda sekinlashdi. Sud-huquq tizimlari globallashtayotgan dunyo ehtiyojlariga endigina moslasha boshladi. Bu muqarrar ravishda xalqaro nizolarni hal etishda yangi, ilg'or va samarali odil sudlov tizimi – arbitrajni vujudga keltiradi.

Davlat sudlari, qoida tariqasida, tomonlar bir xil tilda gaplashadigan, bir xil fuqarolikka va bir xil huquqiy asosga ega bo'lgan ichki nizolarni hal qilishga e'tibor qaratadi. Xuddi shu narsa, umuman olganda, faqat o'zlarining ichki huquq tizimi bo'yicha o'qitilgan sudyalarga ham tegishli. Shu sababli, shtat sudlari ko'pincha xalqaro nizolarni hal qilish va hal qilishda katta qiyinchiliklarga duch kelishadi, ular (masalan) chet el qonunlarini qo'llashlari, davlat tilini bilmaydigan tomonlar o'rtasidagi nizolarni hal qilishlari yoki muayyan xalqaro nizolardan ajralmas masalalarni hal qilishlari kerak. bozorlar yoki xususiyatlar. savdo. Davlat yurisdiksiyalarining tabiatiga ko'ra, shtat sudlari va sudyalari xalqaro savdo va globallashtuvdagi mavjud

vaziyatni aks ettira olmaydi. Har doim suveren davlat chegaralari bilan chegaralangan har qanday huquqiy tizimga qaraganda chegaralarni ancha oson kesib o'tadigan o'troq iqtisodiyot. Albatta, har bir mintaqaviy davlat sudi har qanday murakkab xorijiy qonunlarni qo'llashga va turli davlatlarning bir nechta sub'ektlari ishtirokidagi murakkab xalqaro nizolarni hal qilishga to'liq tayyor bo'lishini kutish oqilona bo'lar edi.

Xulosa: Bugungi kunda xalqaro tijorat arbitraji amaldagi qonun sifatida milliy bo'lmagan manbalarni (jumladan, UNIDROIT tamoyillarini) tanlash imkonini beradi. Ba'zi yurisdiksiyalarda, agar taraflar amaldagi qonunni tanlash imkoni bo'lmasa, arbitrlar o'z tashabbusi bilan Prinsiplarni ham qo'llashlari mumkin. Bu, birinchi navbatda, xalqaro tijorat arbitraji to'g'risidagi qonun hujjatlarida "qonun" va "qonun normalari" tushunchalarining farqlanishi tufayli mumkin bo'ldi. "Huquq normalari" atamasi zamonaviy tadqiqotchilar va amaliyotchilar tomonidan keng talqin qilinadi va milliy bo'lmagan manbalarni, shu jumladan Prinsiplarni o'z ichiga oladi. Bundan tashqari, hakamlik sudyalarining amaldagi qonunni tanlash masalalarini hal qilishda yanada liberal yondashuvi xalqaro tijorat arbitrajining huquqiy tabiatining o'ziga xos xususiyatlari bilan bog'liq.

Xalqaro savdo sohasida arbitraj nizolarni hal qilishning afzal mexanizmiga aylandi. Yuqorida aytib o'tilganidek, arbitraj tomonlarga shtat sudlarida da'vo ko'rishda aqlga sig'maydigan avtonomiya darajasini taklif qiladi. Oddiy qilib aytganda, arbitraj - bu milliy yurisdiksiya cheklovlaridan oshib ketadigan, savdo va iqtisodiyotning globallashtirishni aks ettiruvchi va tomonlarga sud jarayonini o'z xohishlariga ko'ra moslashtirishga imkon beruvchi zamonaviy, moslashuvchan, sezgir va tejamkor nizolarni hal qilish mexanizmi. Shunday qilib, mualliflar nizolarni hal qilish bo'yicha har bir amaliyotchi advokat arbitraj bilan tanish bo'lishi va o'z mijoziga hakamlik va sud jarayoni o'rtasidagi farqlarni har tomonlama tushuntira olishi, shuningdek, har bir tijorat bitimi uchun nizolarni hal qilishning tegishli mexanizmini tanlashda yordam berishi muhim deb hisoblaydi. Nizolarni hal qilish mexanizmi haqida xabardor qilingan qarorlar vaqtni, pulni tejaydi va noto'g'ri tanlov (va muntazam ravishda) keltirib chiqaradigan ko'plab noqulayliklarning oldini oladi. Hakamlik sudining hal qiluv qarorini bekor qilish jarayonining hududiy yurisdiksiyasini belgilashda asosiy mezon (to'g'ridan-to'g'ri yoki bilvosita, hakamlik sudining joyi orqali) hakamlik sudining qonuni ekanligini ta'kidlaydilar.

Foydalangan adabiyotlar:

1. Alan Redfern and Martin Hunter. International Arbitration, 6th edition. Oxford University Press. 2015. p.607
2. Chet el qarorlarini tan olish va ijro etish bo'yicha BMT ning 1958-yilgi konvensiyasi. 1958 -yil, 10-iyun

3. 2018 International Arbitration Survey: The Evolution of International Arbitration // White & Case URL: <https://www.whitecase.com/publications/insight/2018-international-arbitration-survey-evolution-international-arbitration> (дата обращения: 04.05.2019)
4. Xalqaro tijorat arbitraji tamoyillari va amaliyoti . Margaret L.Mozes. 2020 -yil
5. International Arbitration Loses Its Grip 96 A.B.A.
6. Xalqaro arbitraj to'g'risidagi qonun
7. Karpyshev, M.A. Admissibility of international arbitration (arbitrability of commercial disputes) in Russia and Japan. Teoriya i praktika obshchestvennogo razvitiya. 2017. № 4. P. 115-118. In Russian
8. Craig W. Laurence, Park William W., Paulsson J. International Chamber of Commerce Arbitration. 4th ed. Oxford University Press, 2018.